

OLIV TA'LIMDA TALABALAR MOTIVATSIYASINI OSHIRISH YO'LLARI

Avezova Gulmira

Esterhazy Karoly Catholic Universiteti PhD talabasi

(Adabiyotlar tahlili asosida)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalar akademik motivatsiyasini oshirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar va usullar tahlil qilingan. Ko'rib chiqish metodologiyasi asosida so'nggi yillarda nashr etilgan ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ichki motivatsiya, o'qituvchi-talaba munosabatlari, o'quv muhiti va raqamli texnologiyalar talabalar motivatsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maqolada amaliy tavsiyalar va xulosalar ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: motivatsiya, oliy ta'lim, akademik faollik, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, o'quv muhiti, pedagogika.

1. KIRISH

Oliy ta'lim tizimida talabalar motivatsiyasi eng muhim pedagogik muammolardan biri bo'lib kelmoqda. Motivatsiya — bu shaxsni faoliyatga undovchi ichki va tashqi kuchlar majmuasidir. O'qish jarayonida motivatsiyaning past bo'lishi akademik ko'rsatkichlarning yomonlashishiga, darslardan qochishga va hatto ta'limni yarim yo'lda tark etishga olib kelishi mumkin.

Dunyo bo'ylab olib borilgan ko'plab tadqiqotlar shuni tasdiqlaydi: yuqori motivatsiyaga ega talabalar nafaqat yaxshi baholar oladi, balki hayot davomida o'rganishga bo'lgan intilishni ham saqlab qoladi (Ryan & Deci, 2000). Shu sababli, motivatsiyani oshirishning samarali yo'llarini aniqlash oliy ta'lim pedagoglari va siyosatchilar uchun dolzarb masala hisoblanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi — oliy ta'limda talabalar motivatsiyasini oshirishga oid mavjud adabiyotlarni tizimli ko'rib chiqish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

2. ADABIYOTLARNI O'RGANISH

2.1. Motivatsiya nazariyalari

Motivatsiya haqidagi eng mashhur nazariya — Deci va Ryan (1985) tomonidan ishlab chiqilgan O'z-o'zini belgilash nazariyasi (Self-Determination Theory). Bu nazariyaga ko'ra, insonga uchta asosiy psixologik ehtiyoj xosdir: muxtorlik (autonomy), kompetentlik (competence) va aloqadorlik (relatedness). Ushbu ehtiyojlar qondirilganda ichki motivatsiya kuchayadi.

Maslow ehtiyojlar piramidasiga asosan ham, yuqori darajadagi ehtiyojlar — o'z-o'zini anglash va hurmat ko'rish ehtiyojlari — ta'lim motivatsiyasiga bevosita ta'sir qiladi (Maslow, 1943). Bandura (1997) esa o'z-samaradorlik (self-efficacy) tushunchasini kiritib, shaxsning o'z qobiliyatiga ishonchi motivatsiya va akademik natijalar bilan chambarchas bog'liqligini isbotladi.

2.2. Ichki va tashqi motivatsiya

Adabiyotlarda motivatsiya odatda ikki turga bo'linadi: ichki (intrinsic) va tashqi (extrinsic). Ichki motivatsiya — bu o'qishdan zavq olish, bilimga bo'lgan qiziqish va shaxsiy rivojlanish ishtiyoqi bilan bog'liq. Tashqi motivatsiya esa baholar, mukofotlar yoki ijtimoiy bosim kabi tashqi omillar orqali shakllanadi.

Ko'plab tadqiqotlar (Vansteenkiste et al., 2006; Hidi & Harackiewicz, 2000) ichki motivatsiya chuqurroq o'rganish va uzoq muddatli natijalar bilan ko'proq bog'liqligini ko'rsatadi. Biroq, amaliyotda ikkala tur ham muhim o'rin tutadi.

2.3. O'qituvchining roli

O'qituvchi-talaba munosabatlari talabalar motivatsiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Wentzel (1997) ning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar tomonidan qo'llab-quvvatlanayotganini his qilgan talabalar akademik jihatdan ko'proq motivatsiyalangan bo'ladi. O'qituvchining ishtiyoqi, rag'batlantirish uslubi va muloqot madaniyati motivatsiyani shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Zamonaviy tadqiqotlar (Reeve, 2009) o'qituvchilarning muxtorlikni qo'llab-quvvatlovchi (autonomy-supportive) uslubda dars o'tishi talabalar ichki motivatsiyasini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi.

2.4. O'quv muhiti va texnologiyalar

Fizik va psixologik o'quv muhiti ham motivatsiyaga ta'sir qiladi. Qulay, xavfsiz va rag'batlantiruvchi muhitda talabalar yanada faol bo'ladi. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar va gamifikatsiya (o'yin elementlarini ta'limga tatbiq etish) keng qo'llanilmoqda (Dichev & Dicheva, 2017).

Masofaviy ta'lim platformalari, interaktiv mashg'ulotlar va moslashtirilgan o'quv dasturlari talabalarning shaxsiy qiziqishlarini hisobga olgan holda motivatsiyani oshirish imkonini beradi.

3. TALABALAR MOTIVATSIYASINI OSHIRISH YO'LLARI

Adabiyotlar tahlili asosida quyidagi asosiy yo'nalishlar aniqlangan:

1. Faol o'qitish metodlarini qo'llash: muammo asosida o'rganish (PBL), loyiha usuli, guruhli ishlash va munozaralar orqali talabalar darsga faol jalb etiladi.
2. Teskari aloqani kuchaytirish: doimiy, aniq va quriluvchi tanqid (constructive feedback) talabalarning o'z ustida ishlashga undaydi.
3. Maqsad qo'yish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish: talabalar qisqa va uzoq muddatli maqsadlar qo'yishni o'rganadi.

4. Amaliy va dolzarb topshiriqlar berish: real hayot muammolariga asoslangan vazifalar talabalar qiziqishini oshiradi.
5. Raqamli va interaktiv vositalardan foydalanish: elektron resurslar, simulyatsiyalar va gamifikatsiya elementlari zamonaviy talabalar uchun o'quv jarayonini jalb qiluvchi qiladi.

4. NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ko'rib chiqilgan adabiyotlar asosida shuni aytish mumkinki, talabalar motivatsiyasi ko'p omilli hodisa bo'lib, uni oshirish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Birgina usul bilan cheklanmasdan, o'qituvchilar pedagogik repertuarini kengaytirishi, talabalarning individual farqlarini inobatga olishi va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishi zarur.

Tadqiqotlar shuningdek ko'rsatadiki, institutsional darajadagi qo'llab-quvvatlash — masalan, psixologik maslahat xizmatlari, mentorlik dasturlari va akademik yordam markazlari — talabalar motivatsiyasini sezilarli darajada yaxshilash imkonini beradi.

5. XULOSA

Oliy ta'limda talabalar motivatsiyasini oshirish — bu bir martalik muammo emas, balki doimiy pedagogik e'tiborni talab qiluvchi jarayon. Ushbu ko'rib chiqish quyidagi xulosalarni beradi:

- Ichki motivatsiyani rivojlantirish uzoq muddatli akademik muvaffaqiyat kafolati hisoblanadi.
- O'qituvchi-talaba munosabatlari sifati motivatsiyaga bevosita ta'sir ko'rsatadi.
- Zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalar motivatsiyani oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.
- Kelajakdagi tadqiqotlar O'zbekiston oliy ta'lim kontekstida mahalliy omillarni o'rganishga yo'naltirilishi maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum.
3. Dichev, I., & Dicheva, D. (2017). Gamifying education: What is known, what is believed and what remains uncertain. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 14(9).
4. Hidi, S., & Harackiewicz, J. M. (2000). Motivating the academically unmotivated. *Review of Educational Research*, 70(2), 151-179.
5. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.
6. Reeve, J. (2009). Why teachers adopt a controlling motivating style toward students and how they can become more autonomy supportive. *Educational Psychologist*, 44(3), 159-175.

7. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54-67.
8. Vansteenkiste, M., Lens, W., & Deci, E. L. (2006). Intrinsic versus extrinsic goal contents in self-determination theory. *Educational Psychologist*, 41(1), 19-31.
9. Wentzel, K. R. (1997). Student motivation in middle school: The role of perceived pedagogical caring. *Journal of Educational Psychology*, 89(3), 411-419.

